

УКРАЇНА МОДЕРНОЇ ДОБИ

ОБЛОГА ЛЬВІВСЬКОГО ВИСОКОГО ЗАМКУ КОЗАЦЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ У 1648 РОЦІ

Д. КОПИЛОВ

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Анотація

Стаття присвячена висвітленню маловідомого епізоду доби Національно-визвольної війни українського народу проти польського панування у 1648–1654 рр., який відбувся під час облоги Львова Богданом Хмельницьким 1648 р., та з'ясуванню ролі Високого замку в обороні міста.

Ключові слова: Високий замок, Богдан Хмельницький, гетьман, Максим Кривоніс, Ярема Вишневецький, Річ Посполита, донські козаки, магістрат, Львів.

Аннотация

Статья посвящена освещению малоизвестного эпизода периода Национально-освободительной войны украинского народа против польского господства в 1648–1654 гг., который состоялся во время осады Львова Богданом Хмельницким в 1648 г., и выяснения роли Високого замка в обороне города.

Ключевые слова: Високий замок, Богдан Хмельницкий, гетман, Максим Кривонос, Иеремя Вишневецкий, Речь Посполитая, донские казаки, магистрат, Львов.

Summary

The article is devoted to coverage of the little-known episode of the National Liberation War that took place in the context of the siege of the city of Lviv Bogdan Khmelnytsky in 1648. But the definition of the role of the High Castle in the defense of the city of Lviv, based on Polish and Ukrainian sources.

Key words: Vysokyi zamok, Bogdan Khmelnytsky, Hetman, Maxim Krivonys, Yarema Vyshnevetsky, Rich Pospolita, Don Cossacks, Magistrate, Lviv.

Можна без сумніву стверджувати, що облога Високого замку козацькими загонами на чолі з полковником Максимом Кривоносом, яка тривала з 10 по 15 жовтня 1648 р., відіграла вирішальну роль в облозі Львова і є невід'ємним епізодом в її історії. Окремі згадки про нього є у праці І. Крип'якевича «Історичні проходи по Львову», польського автора А. Чоловського «Wysoki zamek». В останні роки ця тема докладніше висвітлена в працях А. Козицького «Leopolis Militans. Нариси військової історії Львова XII–XVIII ст.» та М. Давидовича «Львівський замок (Замок руських королів)». В інших наукових працях, у котрих подається матеріал, присвячений облозі Львова, детальні події штурмів Високого замку майже не висвітлюються і в буквальному сенсі нехтуються істориками.

Сьогодні Високий замок входить до списку знакових місць Львова, які користуються великою популярністю у туристів, але розповідаючи про історію Високого замка, багато екскурсіводів взагалі не згадують епізод про його взяття Кривоносом. Потрібно також зауважити, що облога була настільки значною, що на довгі століття викарбувалася в історичній пам'яті місцевого українського населення як рішуча перемога українців. Відображення подій облоги 1648 р. знаходимо в одного з учасників «Руської трійці» Маркіяна Шашкевича, який у вірші «Хмельницького обступлені Львова» (1834) згадує епізод облоги Високого замку 1648 р:

«...На розсвіті з замку із рушниць стріляли,
А смерком козаки замок підпалили
Да раненько доколя весь Львів обступили.
Ударили з самопалів – двори погоріли...»¹

Коли руїни Високого замку ще стояли, то й жила пам'ять про облогу, після знесення Високого замку в 1869 р. і насипання на місці фортифікації копця на честь Люблінської унії пам'ять про сам замок почала стиратися. Фактично Високий замок асоціювали лише зі зручним парком і оглядовим майданчиком та гарними панорамами Львова. Сьогодні про криваві штурми Високого замку 1648 р. нагадують постамент для майбутньої статуї Максима Кривоноса з написом на мармуровій дошці «14 (24) жовтня 1648 року селянсько-козацькі загони під керівництвом героя визвольної війни полковника Максима Кривоноса розгромили військо польсько-шляхетських загарбників і здобули замок на цій горі» та державний прапор України, який встановлено на вершині копця. Завдяки захопленню Високого замка, себто домінуючої висоти над всім містом, Хмельницький зміг диктувати Львівському магістрату свої умови викупу, який мало дати козацькій армії місто².

Насамперед потрібно зрозуміти, що облога Львова і Високого замку були наслідками поразки польської армії в битві під Пилявцями (21–23 вересня 1648 р.). Перемога Б. Хмельницького дала змогу козакам та їхнім союзникам татарам швидко просуватися на західні українські землі. За півдоби «пилявчики» (як їх глушливо називали після битви) дісталися Львова, подолавши відстань у 300 км. Самійло (Самуель) Кушевич (писар львівського магістрату) непереконливо передає атмосферу переляку, яка заповонила місто з появою втікачів: «Страх і велика тривога впали на всіх горожан, не сила їх описати і висловити, ніхто з тих, хто сам не бував у подібній ситуації, не повірить»³. 28 вересня 1648 р. у місті відбулася нарада, яка обрала командуючим обороною Львова магната українського походження Ієремію Вишневецького. Останній «клятвено обіцяв боронити місто Львів, як власність Речі Посполитої», – повідомляє Самійло Кушевич⁴. Почалися збори коштів на оборону міста, було зібрано 3 млн. золотом і багато матеріальних цінностей, на ці кошти завербували на службу 2248 осіб (загальна кількість міського гарнізону налічувала 4378 бійців)⁵.

Дізнавшись, що козаки і татари перебувають в околицях міста, князь І. Вишневецький, зібравши «всі клейноди, і золото, і срібро від кляшторів, і костелів, і церков», які «поотбирали на військо»⁶, покинув місто і рушив до Замостя. Фактично Львів залишився без грошей і військ (залишилося всього 200 військових). Увечері 5 жовтня до міста прибув з листом від І. Вишневецького з Краківського воеводства командир драгунів Анджей Ціхоцький, з яким було всього 50 чоловік (за іншими джерелами, 70–107). Польські історики виправдовують цей вчинок Вишневецького тим, що князь сформував після поразки під Пилявцями на той момент більш-менш боєздатні військові формування, також він буцімто мав обов'язок захищати не тільки Львів, а всю Річ Посполиту. Залишившись у Львові, він остаточно втратив би і це військо, яке могло б послугувати ядром для нарощування ще більшого за кількістю війська. Таким чином, вчинок Вишневецького стратегічно був оправданий. Замостя мало значно більші укріплення і могло розмістити більше війська. А. Козицький зауважує, що, ймовірно, князь хотів відтягнути козацькі сили з українських земель, де козаки мали симпатії значної частини місцевого населення⁷.

10 жовтня 1648 р. гетьман Хмельницький віддав наказ полковникам захопити всі стратегічно важливі укріплення, монастирі і передмістя. У захопленні Краківського передмістя брали участь татари, а також козаки Максима Кривоноса. До Високого замку, рятуючись, повтікало багато мешканців, серед яких були українці, поляки та євреї. Їхня кількість склала близько 3000 чоловік⁸. Цей фактор зробив оборону замку доволі складною з огляду на нестачу продовольства.

Загін Кривоноса розташувався з північної сторони від Високого замку, на Тарнавці (місцевість у районі сучасних вулиць Богдана Хмельницького і Волинської). Обрана територія для табору була безпечною і не прострілювалася ворогом, тим більш, що в полі зору львівської артилерії табір взагалі був недосяжним, себто артилеристи не мали візуального контакту з табором, оскільки вид їм затуляла Замкова гора⁹. В. Смолій і В. Степанков у своїй праці «Богдан Хмельницький» припускають, що в штурмах замку могли брати участь і донські козаки, які розташувалися табором недалеко від загону Кривоноса¹⁰. Залишається невідомою чисельність козацького загону і хто командував татарськими лучниками і піхотою. Гарнізон Високого замку під командуванням бургграфа Яна Братковського завдавав козакам і татарам значні втрати і був реальною загрозою, яка суттєво заважала козакам облягати Львів. Самійло Кушевич повідомляє, що «стріляли і міські і замкові гармати по тих, хто з'являвся на горбах, завдаючи їм значних втрат; серед них насмерть підстрелили сестринця самого Тугай-Бея»¹¹.

Час 8–9 жовтня Кривоніс витратив на створення табору і розроблення стратегії і тактики штурму. В 1648 р. замкова гора не була щільно покритою деревами і кущами і з замку легко продивлялося все підніжжя Замкової гори, тому штурм виявився доволі складним завданням.

10 жовтня о 4:00 розпочався перший штурм замку. Повідомлення, в якому зазначено, що козаки бомбардували замок з 4:00 до полудня, викликає великі сумніви, оскільки протягом цього доволі тривалого часу можна було зробити в стінах замку великі руйнування. Це дало б змогу ще в перший день взяти замок без великих перешкод. Ймовірно, гарматний вогонь було спрямовано по львівському гарнізону, щоб прикрити козацькі загоны, котрі підіймалися на гору. Після гарматного обстрілу до підніжжя Замкової гори вирушили татарські лучники. Звідти татари вели доволі інтенсивний обстріл замку, про що свідчать джерела: «посилали хмари стріл з луків, що всі дахи в замку виглядали як їжаки»¹². У другій половині XIX ст. місцевий львівський краєзнавець і колекціонер старовини Антоній Шнайдер на Високому замку знайшов два пробиті стрілами людські черепи, які залишилися з облоги 1648 р.

Козацька тактика захоплення замку полягала в швидкій інтенсивній атаці, яка мала відбуватися в декілька хвиль, у першій хвилі йшли селянські загоны (чернь), на озброєнні яких були бойові коси, дрючки, рогатини та ін., після селян в атаку йшла вже професійна козацька піхота з татарськими загонами. Джерела вказують, що в перший день атаки козаки везли великі обложні драбини на 12 возах, завдяки котрим намагалися потрапити в середину замку й відчинити головні ворота¹³. З повідомлення про 12 возів випливає той факт, що козаки використовували тактику «вагенбургу» (яка була дуже популярною в середньовіччі під час Гуситських війн і Столітньої війни). 10 жовтня Високий замок витримав 7 козацьких атак, під час однієї з них вдалося зробити вилом та підкоп у мурі великого замкового подвір'я з південного боку, але бійці гарнізону, відкинувши ворога, забудували пролом. Після перших атак Кривоніс надав наказ відступити до підніжжя Замкової гори та зібрати поранених в табір¹⁴.

Варто відзначити, що в джерельних описах перша і наступні в інші дні атаки на Високий замок виглядають дуже сумнівними і нелогічними, а крізь призму військової справи взагалі безглуздо. Оскільки козаки попрямували на гору та вийшли на головну дорогу, яка веде до замку, тим самим вони піддали себе гарматному вогню львівського гарнізону, який міг вести без перешкод стрільбу по них з міських мурів і з вежі Корнятка, на якій міська влада розмістила батарею з єврейськими гармашами. Далі, враховуючи той факт, що професійних оборонців замку було дуже мало (за А. Козицьким, близько 100 або більше чоловік), козаки замість взяття замку в кільце (таким чином вони б відтягнули ворожі війська від головної брами, котру козаки атакували), робили лише спроби вибити замкові ворота. Козацька розвідка донесла, що ця частина замку перебуває в аварійному стані. В результаті відсутності продуманої тактики козацькі втрати були досить великими. Повідомлення про те, що в перший день штурму козаки втратили близько 500 чоловік, видаються доволі правдивим¹⁵.

Загалом Високий замок доволі зручно розташований і побудований для оборони, взяти в кільце замок можна, але сам рельєф не дуже сприяє цьому. Замок, як відомо, мав двоє воріт – східні, які штурмували козаки, оскільки там була найслабша ланка оборони, і західні, які чомусь козаки вирішили не атакувати. В разі атаки, спрямованої на обидві в'їзні брами, бургграфові довелося зняти частину військових зі східної сторони і передислокувати їх для оборони західної частини, тим самим розтягнувши свої сили і зробивши оборону слабшою на обох частинах, що було сприятливим для козаків. Тактика замкового гарнізону полягала у відбитті ворожих атак мушкетним і гарматним вогнем. Основним принципом оборони всіх замків була максимізація уразливості нападаючого ворога при одночасній мінімізації негативних наслідків для її захисників.

Високий замок у XVII ст. – це фактично середньовічна фортифікація, на якій важко було розмістити багато гармат, замок не був придатним до війн, де активно використовувалася вогнепальна зброя. Після атак 10 жовтня замковому гарнізону не вистачало боєприпасів і їстівних продуктів, що свідчить про невідповідність замку для оборони. Через це Ян Братковський видав наказ цивільним мешканцям, які переховувалися в замку, покинути його територію (незважаючи на те, що цивільні брали активну участь в обороні, підносячи воду, балки і каміння). Це була велика помилка бургграфа, оскільки багато цивільних осіб, яких вигнав Братковський, потрапили до козаків, які таким чином довідалися про всі слабкі і вразливі місця замку і загальну ситуацію, яка там панувала.

Під час штурмів Високого замку козаки гетьмана Хмельницького зуміли перекрити постачання води в місто, тим самим позбавивши води і замок. «А нам в той день, під час великого наступу на місто черні й козаків, перерізано воду з допомогою деяких людей грецької віри з Краківського передмістя, які перейшли до козаків і показали труби в полі», – зазначає Самійло Кушевич¹⁶. Оборонці Львова також не марнували часу, протягом ночі з королівського арсеналу на Високий замок таємно принесли запаси куль та пороху.

11 жовтня почався черговий штурм замку, атака була доволі завзятою, козацька піхота стрімко піднялася по схилах гори до стін замку. Функції бійців поділилися – одні намагалися приставити драбини до замкових мурів, інші кайлами намагалися пробити стіну в тому місці, де це їм вдалося зробити 10 жовтня.

Замковий гарнізон, який отримав вночі припаси, за повідомленням Самійла Кушевича, «боронився добре»¹⁷. Потрібно наголосити на тому, що після кожної козацької атаки на замок його гарнізон витрачав більше припасів, яких бракувало ще в минулі дні облоги, і таким чином становище замку ставало дедалі критичнішим з кожним відбиттям ворожої атаки.

У середньовіччі на території замку функціонував колодязь, але вже у XVII ст. він був закинутий. Через те, що козаки перекрили воду Львову, без води також залишився Високий замок. Тому бургграф розпорядився з метою безпеки посилати цивільних мешканців по воду до джерела, яке і досі існує на Підзамчому (місцевість Шевченківського району Львова, яка обмежена вулицями Замарстинівською, Богдана Хмельницького та Липинського). До однієї такої групи приєдналися переодягнені козаки, які без перешкод потрапили до замку та могли потай відчинити одну з його брам. До бургграфа надійшла інформація про «диверсантів», внаслідок чого було вбито 20 цивільних мешканців Високого замку. Але, як виявилось, розстріляні не були «диверсантами». Вночі козаки непомітно вивели гармати з ладу, забивши цвяхи в отвір для запалу. Підозра одразу впала на українців, які мешкали в замку, але Братковський вирішив не виганяти їх із замку, оскільки їх була значна кількість і вони могли підняти бунт проти гарнізону і допомогти козакам оволодіти замком¹⁸.

12 жовтня періодичні атаки на замок тривали цілий день. Зважаючи на загальну обстановку, яка склалася довкола Львова, бойовий дух оборонців замку був підірваний. У ніч з 12 на 13 жовтня Кривоніс вирішив застосувати військову хитрість, суть якої полягала в нічній

диверсії, в ході котрої загін у 100 чоловік під проводом Миколи Небилиці в темряві мав потрапити до замку і відчинити одну з брам. Вочевидь гарнізон замку, змучений через постійні атаки 12 жовтня, не підтримував вартовий вогонь на стінах замку. Та частина гарнізону, яка не спала і патрулювала по стінах замку, все ж виявила козаків і одразу вдарила на сполох, окрім цього, почався сильний дощ, який зробив вогнепальну зброю тимчасово небоєздатною. Небилиця, щоб уникнути людських втрат, надав наказ відступити.

Фактично Високий замок був приречений від самого початку його оборони, це розуміли і львівський магістрат, і бургграф, але була надія на те, що до Львова підійдуть польські підкріплення (чого статися не могло), які примусять війська Хмельницького відступити. Вже з ранку 13 жовтня, за повідомленням джерел, «голодом і сильною спрагою виснажений»¹⁹ бургграф Ян Братковський вирішив пробитися до міста. Зібравши коло себе своїх людей і залишивши своїм заступником у замку Мацея (Матвія) Рибинського, з піхотою відступив до Львова. Братковський виправдовувався тим, що думав, нібито вже укладено перемир'я, тож йому не обов'язково перебувати у Високому замку. Але солдатам дали запаси їжі, води, пороху, куль і також чітку інструкцію обороняти фортецю до останнього. Справа полягала ще в тому, що взяття козаками Високого замку зміцнювало позицію Хмельницького на переговорах і дозволяло йому впевнено диктувати свої умови, які передбачали великий викуп від Львова. Скориставшись тим, що бургграф з частиною гарнізону покинули межі замку, «диверсанти» повністю вивели з експлуатації всі замкові гармати, що також свідчить про те, що їх кількість не була великою.

Втеча бургграфа 13 жовтня з замку свідчила, що боронити його стало майже неможливим через відсутність води, боєприпасів і харчів. 14 жовтня Максим Кривоніс вжив енергійні дії для завершення облоги замку, спрямувавши масований удар по головній брамі замку. Впродовж дня, під час атаки, «диверсанти» якимось чином виламали стопорний механізм, що блокував опускання дубових ґрат, через що козаки з татарами почали закріплюватися у в'їзному пригородку. В цей час 30 замкових драгунів перейшли в контратаку з метою відтіснити ворога, але логічнішою версією буде те, що функція цих драгунів полягала в тому, щоб затримати ворога і виграти час для відступу бургграфа із залишками гарнізону до міста. Контратака драгунів захлинулася, Яна Братковського врятувало лише те, що він зі своїми людьми швидко відступив у друге фортечне подвір'я та замкнув за собою браму в замковому будинку, що розділяла східну та західну частини фортифікації. Самійло Кушевич повідомляє, що Високий замок зрештою «без крайньої потреби, залишив спочатку пан бургграф дня чотирнадцятого жовтня»²⁰. Можна припустити, що залишивши Рибинського командуючим, бургграф зробив черговий відступ для поповнення продовольчих запасів. Під командуванням Рибинського залишилась якась кількість бійців, яким вдалося відступити з пригородку і закріпитися у внутрішній брамі.

15 жовтня почалася остаточне захоплення Високого замку. Виламавши другу браму, першим у середину замку увірвався великого росту татарський піхотинець, який відзначився вмільним умінням володіти шаблею. Він намагався тіснити противника, поки один з оборонців не наніс удар сокирою по потилиці. Згодом оборона була прорвана, деякий час опір козакам і татарам пробували чинити лише цивільні поляки та євреї, котрі переховувалися за мурами. Комендант львівської піхоти Рибинський, який ще залишався в замку, бачачи, що обороняти фортецю вже немає сенсу, за прикладом бургграфа покинув Високий замок і пробився до міста. Увірвавшись до замку, нападники вчинили розправу над оборонцями: «Почалася страшенна різня. Не щадили нікого з обложених: ні православних, ні католиків, ні поляків, ні русинів, ні євреїв. Не боронила від смерті ні віра, ні стать, ні вік. Один страшенний крик розпачу змішався з криками переможців і доносився до мурів міста!»²¹

Здобуття замку знайшло відображення і у Львівському літописі: «Замку Високого добули і люд вистинали...»²² Самійло Кушевич так повідомив про цю подію: «замок ... захоплений полком Кривоноса, який жорстоко вбив там понад тисячу вбогого люду обох статей і різного віку»²³.

Як зауважили в своїй праці Смолій і Степанков, загалом характер воєнних дій засвідчував не стільки бажання гетьмана Богдана Хмельницького будь-що оволодіти Львовом, скільки його прагнення змусити магістрат пристати на свої умови. Як відомо, Високий замок, укріплені передмістя і монастирі відігравали важливу роль в обороні міста, тому з падінням цих твердинь Львів опинився під загрозою капітуляції²⁴. Отже, взяття Високого замку – переломний етап облоги Львова Богданом Хмельницьким.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ Корнейчук В. Україна: культурна спадщина, національність, свідомість державність. – Львів, 2012. – С. 428.
- ² Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К., 2009. – С. 95.
- ³ Козицький А. Leopold Militans. Нариси військової історії Львова XII–XVIII ст. – Львів, 2014. – С. 172.
- ⁴ Історія Львова в документах і матеріалах. – К., 1986. – С. 78.
- ⁵ Козицький А. Вказ. праця. – С. 182.
- ⁶ Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971. – С. 122.
- ⁷ Козицький А. Вказ. праця. – С. 183.
- ⁸ Там само. – С. 16.
- ⁹ Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. – К., 2013. – С. 160.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 79.
- ¹² Давидович М. Львівський замок (Замок руських королів). – Львів, 2016. – С. 59.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Czołowski A. Wysoki zamek. – Lwów, 1910. – С. 69.
- ¹⁵ Козицький А. Вказ. праця. – С. 196.
- ¹⁶ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 80.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Давидович М. Вказ. праця. – С. 61.
- ¹⁹ Козицький А. Вказ. праця. – С. 207.
- ²⁰ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 82.
- ²¹ Давидович М. Вказ. праця. – С. 62.
- ²² Бевзо О.А. Вказ. праця. – С. 123.
- ²³ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 82.
- ²⁴ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – С. 96.